

IV. TÜRK İSLÂM SANATLARI TARİHİ ANABİLİM DALI KOORDİNASYON TOPLANTISI VE TÜRK-İSLÂM SANATLARI'NDA TERMİNOLOJİ SORUNU ÇALIŞTAYI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Turkish Islamic Art History Department Coordination Meeting and An Assessment of Terminology Issues in Turkish Islamic Art

Okt. Mustafa SEZER*

Bu yıl Sakarya'da 11-12 Haziran tarihlerinde gerçekleştirilen IV. Türk İslâm Sanatları Tarihi Anabilim Dalı koordinasyon toplantısı başarıyla gerçekleştirildi. Toplantı tarihin ötesine bir yolculuk tadı veren Geyve, Taraklı ve Göynük gezileri ile sona erdi. Koordinasyon toplantılarının ilgili alanlarına katkı sağladığı muhakkaktır. Yine bu toplantılar o alana mensup akademisyenlerin bilgi birikimlerini karşılıklı istişare ile paylaştıkları ve bunun da ötesinde tanışıp kaynaştıkları ve bu alana yeni mensup olan araştırmacıların bilinçlenmelerini sağlayan fırsatlardır.

Bu yılki toplantıda Türk-İslâm Sanatlarında terminoloji sorunu ele alındı. İlk olarak yapılan genel değerlendirmelerde ders materyallerinin canlılığını koruması için bu alanda da açılıma ihtiyacın olmasıydı. Bu, yeni yetişen neslin yetiştiği nesnelere okudukları materyaller arasında uçurumun olmaması için gereklidir. Esasen İslâm Sanatları evrensel sürekliliği gösterir. Geçmişten günümüze gelen bu şaheserler toplumların kendisini tanımalarına katkı sağlayan kültürel miraslardır. Aslında bu açılım diğer alanlarda da yapılmalıdır. İslâm sanat eserlerine ve onun tarihine "*sîrû fi'l-ardi fe'nzurû keyfe kâne âkibetü'l-mükezzibîn*" yani "*yeryüzünde gezip dolaşın, sonra da yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bir bakın*"¹ ibret gözlüğüyle bakılmalıdır. Yine konuşulması gereken noktalardan birisi de İslâm sanatının çerçevesi ve problemleri nelerdir? Aslında bunun iyi belirlenmesi gerekmektedir. Motiflerle ilgili dökümümüzün olmayışı büyük bir eksiklik olmalıdır. Bizim coğrafyamız İslâm sanatlarının membaı iken bu tür dökümleri batı kaynaklı sitelerden ve araştırmalardan alıyor olmamız büyük bir boşluk olduğu görülebilir.

* Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimlerli Bölümü, (mustafasezer74@hotmail.com)

1 En'âm Sûresi, 11.

Geliş Tarihi : 22.06.2015

Kabul Tarihi : 23.09.2015

3 farklı oturumda 8 ayrı konunun ele alındığı çalıştayın ilk oturumu, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Candan Nemlioğlu'nun Başkanlığında, Necmettin Erbakan Üniversitesi Öğretim Üyesi, Prof. Dr. Ahmet Saim Arıtan, Yalova Üniversitesi Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Mustafa Sürün ve Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi Araştırma Görevlisi Hayrunnisa Turan'ın katılımı ile gerçekleştirildi.

Açılış konuşmalarının sonrasında Türk-İslâm sanatlarında terminoloji meselesi üzerine oturumlar başladı. İlk olarak Palmet motifinin kullanılışı veya yanlış kullanılışı tartışıldı. Palmet: palmiye dalı, yelpaze şeklinde bezek, palmiye şeklinde hurma yaprağı, palmiye ağacının simetrik soyutlaması şeklinde anlaşılmıştır. Bu ismi aslında batılılar kullanmıştır. Bu motifin vatanı Sümer, Asur, Mısır veya Mezopotamya'dır. Rûmî vb. birçok form Palmetin çeşitlemesi sayılmıştır. Kimileri Palmet motifine nevrüz çiçeği demiştir. Kimileri Palmet olarak adlandırılan esasen Rûmî olarak isimlendirilmesinin doğru olacağını düşündüğümüz bu motifin zoomorfik (hayvanı temel alan motiflendirme) olduğunu düşünürken (fantastik yaratıklar menşeli olduğunu düşünenler de vardır) kimileri ise nebatî menşeli olduğunu savunur. Rûmî ile Palmetin eş anlamlı olduğunu savunanlar da vardır. Oysa Palmet motifinin menşei İslâmî dönem olmalıdır. Çünkü Palmet denilen motif erken dönem İslâmî mimarîde kullanılmıştır. Abbasiler Samarra süslemelerinde bu motifi kullanmışlardır. Bu motif böylece İslâm sanatlarına dâhil olmuştur ve dönüşerek imtizaç etmiştir. Etki bakımından Emevî sanatında Akdeniz ve Roma etkisi görülürken Abbasilerde Samarra ile Orta Asya etkisi sezilir. Türk İslâm Sanatlarında üç tür tezyinat vardır: 1) Hendsî, 2) Nebatî, 3) Rûmî. İşte batılıların Palmet olarak isimlendirdikleri bu motif aslında İslâm sanatında kullanılan Rûmî motifi olmalıdır. Bu isimlendirme batılı araştırmacılardan tercümeler yoluyla gelmiş olmalı ve Palmet diye söylenegelmiş olmalıdır. Netice olarak İslâm sanatlarından olan Rûmî motifi yanlış olarak Palmet olarak kullanılmakta ve batılılara mâl edilmektedir. Türk İslâm sanatlarında Palmet olmamalıdır. Rûmî'ye Palmet denilmesi ise doğru olmamalıdır. Palmet diye zikredilen motifler Rûmî motif grubundan olan tepeliktir. Rûmî'ye değil Hatâ'ye Palmet denmesi daha doğru olmalıdır.²

Daha sonra "Modern Sanat Terimlerinin Türkiye'ye Gelişi ve Sanat Terimleri Üzerine Yapılan İlk Çalışmalar" konusu üzerine bir sunum yapıldı ve terminolojik açıdan bu alanda yapılan çalışmalar ve ilk örnekleri konusundaki bilgiler katılımcılar ile paylaşıldı.³ Yine oturumun devamında "İslam Resim Sanatı Minyatüre Dair Terim ve Teknikler" konusu hakkında bir sunum yapıldı. İslâm dünyasında resim sanatının temsilcisi olan minyatürün genelde bir kitap resimleme sanatı

2 Palmet Teriminin Kullanımı Üzerine, Prof. Dr. Ahmet Saim Arıtan, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Konya.

3 Modern Sanat Terimlerinin Türkiye'ye gelişi ve Sanat Terimleri Üzerine Yapılan İlk Çalışmalar, Yrd. Doç. Dr. Mustafa Sürün, Yalova Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, Yalova.

şeklinde kabul edilerek, metni açıklayıcı ve destekleyici olarak yapıldığı belirtildi. Minyatür teriminin Ortaçağ Avrupası'nda yazma eserlerin bölüm başlarında uygulanan süslemelerde baş harfleri vurgulamak amacıyla kullanıldığı ifade edildi. Minyatürün kırmızı boya "*minium*" ile yapılan "*miniatura*" adlı tezhipten gelmediği ve sülûğenle boyanmış anlamını taşımadığı ifade edildi. Minyatür zamanla "*minör*" ya da "*mignon*" kelimelerinin etkisinde kalarak ufak resim olarak algılanmıştır. Her küçük resim minyatür olarak adlandırılmaz. Minyatür, hususi üslupla yapılmış resimdir. İslâm sanatında minyatür terimi yerine "*tasvir*, *nakış*, *hurde nakış*" gibi kavramlar kullanıldığı, minyatür sanatçısına da "*musavvir*" ya da "*nakkaş*" adı verildiği bilinmektedir. Minyatürün en büyük özelliğinin konuyu tam olarak göstermek olduğu vurgulanarak minyatürün tekniği ve hazırlanışı konusunda bilgiler verildi.⁴

İkinci oturumun başkanlığını Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Yılmaz Can yaptı. Bu oturumda "*Bir Camiyi Nasıl Okumak?*" başlığı altında sunum yapıldı. İlgili oturumda özet olarak şunlar anlatıldı: Cami dört bölümden oluşur: 1) Harîm (dış avlu), 2) Harem-i Bîrûn (dış sofa), 3) Harem (ibadet mekânı), 4) Hazîre (kabristan). Camilere ana kapılarla girilir bunlara şu an portal dense de esasen bunlara taç kapı denmesi daha uygun olur. Bu kapılarla iç avluya girilir. Buna ilave olarak yanlarda iki tane kapı daha vardır. Toplam üç kapı ile iç avluya girilir. Hazîre kabirlerin olduğu yerdir. Son cemaat yeri olarak bu gün bilinen yer ise esasında iç sofa (*suffa*) denilen yer olmalıdır. Son cemaat yeri tabiri klasik kaynaklarda yer almayan yeni bir tabirdir. Caminin kenarlarında "*mükbire*" denen imamın sesinin duyulmamasından dolayı tekbir getirenlerin durduğu yerler yer alır. Bunlara "*mahfil-i peyker*" de denir. Caminin sütunlarının olduğu kenarlarda olur. Bunlar Süleymaniye'de bulunmaktadır. "*Şâd-revân*" tabiri ise zamanlar dilimize şadırvan olarak değişmiştir. Caminin iç unsurlarından biri olan şadırvan aslında abdest almak için kullanılmaz caminin içinde su sesinin olması ve serinletilmesi için kullanılırdı. Bizim anladığımız manada abdest muslukları ise caminin sağ ve sol taraflarında yer alırdı. "*Rivâk*"(Revâk): Revaklar estetik sağlayan pencî kemerlerden oluşurdu eğer bundan küçükse sundurma denirdi. İslâm sanatında pencî, kaş, basık, kemânî kemer gibi çeşitler bulunur. İslâm sanat eserlerinde bunlardan her birine rastlamak mümkündür. Mescidin ikinci katına "*tabaka sofaları*" denirdi. Kuruluş dönemi mimarîde minareler sol tarafa düşerdi. Bunun temel esprisinin el içe çevrik tutulduğunda şehadet parmağının sola düşmesinden esinlendiği anlayışıdır. Sonraki dönemlerde ise minare sağdadır. Bu da lafzatullahın elifi ile ilişkilendirilmiştir. Cami bünyesinde mahfiller, itikâf odaları, imam-hatip, müezzin ve mütevellî odaları da vardır. Ancak bu odaların yerleri standart değildir. Camide namaz vakitlerinin ayarlandığı muvakkithanelerde yer almaktadır. Minberlerde en üst basamak Peygamber makamı sayılmış ve

4 İslâm Resim Sanatı Minyatüre Dair Terim ve Teknikler, Arş. Gör. Hayrünnisa Turan, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Samsun.

saygıdan dolayı bu basamaktan hutbe icra edilmemiştir. Cami tuvaletleri eskiden de mevcuttu. Bunlara “*memşâ, ayakyolu*” gibi tabirler kullanılırdı. Caminin büyük sütunlarına “*pâye*” adı verilirdi. Bu ayakların büyük olması durumunda “*fil-pâye*” gibi tabirler de kullanılmıştır. Caminin dış duvarlarında sadaka taşları bulunurdu. Bunlar o dönemde canlı olarak işlevini icra etmişti.⁵ İkinci oturumda “*Tarihî Kaynaklarımızda Geçen Sanatla İlgili Sözcüklerden Örnekler*” adlı bir sunum daha yapıldı. Burada eski tarihimizden günümüze sanat alanı ile ilgili kayda değer bir tabirin geçmediği geçse bile çok az olduğu vurgulandı.⁶ Son olarak bu oturumda “*Form Ve Terminoloji Bakımından Osmanlı Mezar Taşları*” başlıklı sunum yapıldı. Bu sunumda İslâm Sanatları alanı ile ilgili telafi noktaları vurgulandı.⁷

Üçüncü ve son oturumun başkanlığını Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Abdülkadir Dündar yönetti. Bu oturumda hüsnühat ile ilgili terminoloji üzerinde duruldu. Farsçada “*hûş-nivîsî*”, “*hettâtî*” gibi tabirler yanında Arapçada “*fennü'l-hatt*”, “*hüsnü'l-hatt*” tabirleri kullanılmıştır. Bu tabirler zamanla Osmanlıcaya “*hüsn-i hat*” olarak geçmiştir. Bu gün Türk Dil Kurumu bu sanat dalını “*hüsnühat*” olarak nitelendirmektedir. Emevîler hattat için “*verrâk*” tabirini kullanmışlar ve bu kişiye Mushaf istinsahında ihtiyaç duymuşlardır. Abbasîler ise güzel yazı yazan manasında “*muharrir*” tabirini kullanmışlardır. Osmanlılar ise istinsah işine bakan kimselere kâtip tabirini kullanmıştır. Hattat tabirine X. yüzyıldan itibaren rastlanır. Âhar terimi ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz. Eskiden kâğıtlar zayıftı. Kâğıtlar güçlendirilmek için ve kalemin takılmaması için âharlanırdı. Dolayısıyla âhar kelimesi için parlatma ve cilalama gibi izahlar doğru olmamalıdır. Çünkü âharlamak parlatmak için değil kâğıdın güçlenmesi için yapılır. Kâğıdın parlaması ise mühre denilen taşın kâğıda sürülmesinden dolayıdır. Âhar bünyesindeki nişastanın kâğıda yedirilmesi ve güçlenmesi amacıyla mühre denilen taşla üzerinden gidilir, işte bu işlem yapılırken kâğıt doğal olarak parlamaktadır. Aslında kâğıttaki parlaklık hattatlar tarafından matlup değildir. Parlama kâğıda yazılan yazının okunmasını güçleştirir. “*Celî (celil)*”: bu daha çok bir yazı çeşidi olarak algılanmıştır. Oysa bu bir stil değildir, kalın ve büyük yazı manasındadır. “*Divit, devât*” olarak bilinen hokka ise esasen kalem ile hokkanın birleşiminden oluşan sanatlı bir alettir. “*Kubur-kalemdân*” ise sadece kalemlik manasına gelir. İcâzet-nâme geleneği hat ilminde olan bir usuldür. Bu gelenek diğer sanat dallarında olmalı mıdır? Sorusu üzerinde şunlar söylenebilir. Eğer sanat dalının klasik boyutu muhafaza edilerek bu gelenek devam ettirilirse bu gelenek diğer sanat dalları için de olabilir. İkinci bir düşünceye göre bu gelenek sadece İslâmî ilimler için olmalıdır. Hüsnühat

5 Bir Câmîyi Nasıl Okumalı?, Doç. Dr. Aziz Doğanay, Marmara İlahiyat Fakültesi, İstanbul.

6 Tarihî Kaynaklarımızda Geçen Sanatla İlgili Sözcüklerden Örnekler, Doç. Dr. Mustafa Yıldırım, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Konya.

7 Form ve Terminoloji Bakımından Osmanlı Mezar Taşları, Yrd. Doç. Dr. Hicabi Gülgen, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa.

da İslâmî ilimlerdenidir. Hat ile ilgili ortaya çıkan eserin bir de imzası vardır. Bu imza türleri: “*ketebehû, rakamehû, nemekahû, sevvedehû, harrarahû*” şeklindedir. Meşkte ve taklitte kullanılan tabirler ise: “*meşekahû, kalledehû, nakalehû, takliden*” gibi tabirlerdir. Hat eserlerinin değişik ebatlarda ortaya çıkarılması için “*kalıba dökme*” usulü kullanılmış bu usulde de işneleyerek kalıba dökme icra edilmiştir.⁸

Sonuç olarak Türk-İslâm sanatları alanında terminoloji ile ilgili problemler ele alınmaya ve bu konuda fikir teatileri gerçekleştirmeye devam etmelidir.

8 Hat Sanatında Malzeme ve Uygulamaya Dair Bazı Kavramlar Üzerine, Yrd. Doç. Dr. Mehmet Memiş, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sakarya.

